

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Yahudi Kökenli Olduğu İddiası: Bir Tarihçe Denemesi*

The Claim that the Qur'an is Jewish Origin in the Orientalist Literature: A Short History

Necmettin Salih EKİZ

Arş. Gör., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Research Assistant, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Düzce, Turkey

necmettinsalihelikiz@duzce.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3123-4371>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 01/12/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Ekiz, Necmettin Salih. "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Yahudi Kökenli Olduğu İddiası: Bir Tarihçe Denemesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2021), 149-171.
<https://doi.org/10.31121/tader.1030881>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

* Bu makale, "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Yahudi Kökenli Olduğu İddiası: Abraham Geiger Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Öz

Bu çalışmada oryantalistik Kur'ân araştırmalarının en tartışmalı konularından biri olan Kur'ân'ın Yahudi kökenli olduğu iddiası konu edilmiştir. İlgili iddia, onu modern dönemde ilk kez akademik bir çalışmada ortaya koyan Abraham Geiger (1810-1874) üzerinden ele alınmıştır. Abraham Geiger'in bu çalışması hem akademik hem de dinî çevrelerde büyük yankı uyandırmış ve kendisinden sonra aynı yöntem kullanılarak pek çok çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Her ne kadar durum böyle olsa da bu çalışmada ondan önceki dönemde bu iddianın varlığı sorgulanmış ve iddianın ilk örneklerine Orta Çağ Yahudi âlimlerinin eserlerinde rastlandığı tespit edilmiştir. Üç başlıktan oluşan çalışmada ilk olarak Abraham Geiger öncesi Yahudi köken iddiasının tarihî seyri mercek altına alınmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'ın nüzul döneminden başlamak suretiyle Ortaçağ Yahudi literatürü incelenmiş ve Geiger'a gelinceye değin ilgili iddianın örnekleri tespit edilmiştir. Geiger'in iddialarının özgünlüğünü tahlil etme ve selefleriyle benzer yahut farklı noktalarını tespit etme açısından bu tarihenin önem arz ettiği düşünülmektedir. İkinci başlıkta önce Geiger'in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş, yaşadığı dönemin dinî ve sosyo-kültürel şartlarının çalışmaları ve zihin dünyası üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Akabinde Yahudi köken iddiasını detaylı bir şekilde temellendirmeye çalıştığı doktora tezi üzerinden iddiasında takip ettiği yöntem ve temel iddiaları ortaya konulmuştur. Üçüncü ve son başlıkta ise Geiger sonrası oluşan Yahudi köken literatürü incelenmiş, eser-yazar bilgileri üzerinden örnekler verilerek iddianın son dönemdeki seyrine dikkat çekilmiştir. Çalışma neticesinde, oryantalist Kur'ân araştırmalarında ciddi bir yer tutan Yahudi köken iddiasının tarihsel seyri Abraham Geiger öncesi ve sonrası incelenmek suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İslam, Oryantalizm, Yahudi Köken, Oryantalizmi, Abraham Geiger.

Abstract

In this study, the claim that the Qur'an is of Jewish origin, which is one of the most controversial issues of orientalist Qur'anic studies, is discussed. This work of Abraham Geiger aroused great repercussions in both academic and religious circles and laid the groundwork for many studies after him using the same method. Although this is the case, in this study, the existence of this claim in the previous period was questioned and it was determined that the first examples of the claim were found in the works of medieval Jewish scholars. In this study, which consists of three titles, firstly, the historical course of the Jewish origin claim before Abraham Geiger was examined. In this context, starting from the revelation period of the Qur'an, medieval Jewish literature has been examined and examples of the relevant claim have been identified until Geiger. This history is considered to be important in terms of analyzing the originality of Geiger's claims and identifying similar or different points with his predecessors. In the second title, firstly, information about Geiger's life and works was given, and the effect of the religious and socio-cultural conditions of the period he lived in on his works and mind was questioned. Then, the method and basic claims he followed in his claim were revealed through his doctoral thesis, in which he tried to justify the claim of Jewish origin in detail. In the third and last title, the Jewish origin literature that emerged after Geiger was examined, and the recent state of the claim was presented by giving examples on the information of the work-author. As a result of the study, the historical course of the Jewish origin claim, which has a serious place in orientalist Qur'an studies, has been tried to be revealed by examining pre and post-Abraham Geiger.

Keywords: Orientalism, Islam, Judaism, Qur'an, Jewish Origin, German-Jewish Orientalism, Abraham Geiger.

Giriş

Oryantalistler Kur'an'ın Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e vah-yolunduğunu kabul etmedikleri için onu Hz. Muhammed'in bizzat yazdığını ya da yazdırdığını, diğer bir ifadeyle Kur'an'ın ilahî olarak değil, beşerî bir çabayla ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. Bu ön kabul üzerinde ittifak eden oryantalistler, Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından nasıl meydana getirildiği noktasında ise ihtilaf etmişlerdir. Bu minvalde bazıları onun Kur'an'ı Yahudilik veya Hıristiyanlıktan aldığını, bazıları ise daha genel bir çerçevede hem tek tanrılı dinler hem de gerek putperestlik gerekse diğer çevre kültürlerin etkisiyle meydana getirdiğini iddia etmiştir. Hatta Kur'an'ın hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Müslümanların kolektif bilinci tarafından Hicaz'da değil de Mezopotamya'da oluşturulduğunu iddia edenler bile olmuştur. Söz konusu iddiaların bir araya gelmesiyle Oryantalistik Kur'an araştırmalarında kayda değer bir "köken" literatürü oluşmuştur.

Genel olarak tüm köken iddialarını tek bir çalışmada ele almak mümkün olmadığı için yalnızca Yahudi köken iddiasının tarihî seyrinin ele alındığı bu çalışmada temel odak noktası Abraham Geiger olacaktır. Zira o bu alanın modern dönemdeki öncü ismi kabul edilmektedir. O, 1832 yılında hazırladığı doktora tezinde bu konuyu ele almıştır. Geiger bu çalışmasında, Kur'an ile Yahudi kutsal metinlerini mukayese ederek belli başlı kavram, kelime, ibadet ve kıssalardaki benzerlikler üzerinden Hz. Muhammed'in Kur'an'ı Yahudilikten iktibas ederek (borrowed) meydana getirdiğini iddia etmiştir. Geiger'ın çalışması o dönemde büyük bir yankı uyandırmış ve kimi çevreler tarafından övgüyle karşılanırken, kimileri tarafından da eleştirilere maruz kalmıştır. Kitap yalnızca büyük bir yankı uyandırmakla kalmamış, aynı yöntem takip edilerek, sonrasında birçok köken çalışması yapılmıştır. Bu anlamda Geiger'ın oryantalistik İslâm araştırmalarında âdeta yeni bir alan açtığı ve takip eden yüzyıl boyunca sahanın gündemini belirlediği rahatlıkla ifade edilebilir.

Kur'an'ın Yahudi köken iddiası ve Abraham Geiger'ın Kur'an algısı üzerine Türkçe literatürde tespit edilebildiği kadarıyla -her ne kadar oryantalizmden bahseden çalışmalarda ismi sıkça zikredilse de- müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum muhtemelen Geiger'ın bir İslâm uzmanından ziyade daha çok Reformist Yahudi kimliğiyle ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Özcan Hıdır İslâm'ın Yahudi kökeni teorisiyle alakalı çalışmaları genel hatlarıyla ele aldığı bir makalesinde¹ Geiger'a değinmiş ve onun hakkında özet halinde ve faydalı bilgiler sunmuştur. Hıdır bu makalesinde Geiger'ın Türkçe literatürde tanınmadığına ve bunun büyük bir eksiklik olduğuna haklı olarak dikkat çekmiştir. Fakat sonradan Salime Leyla Gürkan tarafından *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yazılan "Abraham Geiger" maddesiyle bu eksikliğin giderildiği söylenebilir.² Hıdır ayrıca hadislerin Yahudi ve Hıristiyan kökenine dair iki kapsamlı çalışma daha yapmıştır.³ Hıdır'ın hadisler özelinde yaptığı bu çalışmalarının alanda büyük bir boşluğu doldurduğu ve bu çalışmanın ana fikri üzerinde de büyük ölçüde etkili olduğu teslim edilmelidir. Ayrıca Susan

¹ Özcan Hıdır, "İslâm'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar", *İLAM Araştırma Dergisi* 3/1, (1998), 155-168.

² Salime Leyla Gürkan, "Abraham Geiger", *DİA* Ek-1, (2016), 471-473.

³ Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Baskı, 2018); a. mlf., *Hıristiyan Kültürü ve Hadisler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

nah Heschel, John Tolan ve Jacob Lassner'ın Geiger'ı ve Alman-Yahudi oryantalistleri ele aldıkları makaleleri bu çalışmanın yazarı tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.⁴

Yabancı literatüre bakıldığında ise Geiger hakkında kayda değer sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı Geiger'ın İslâm ve Kur'ân algısından ziyade onun reformist kimliğine odaklanmıştır. Zira Geiger, Reformist Yahudiliğin öncüsü kabul edilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Geiger'ın oğlu Ludwig Geiger tarafından hazırlanan *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk* adlı çalışma zikredilmelidir.⁵ İki bölümden oluşan bu hacimli çalışmada, ilk bölümde Geiger'ın detaylı bir biyografisi sunulmuş, ikinci bölümde ise çalışmaları ele alınmıştır. Bunun dışında doğrudan Geiger'la alakalı olarak kaleme alınan eserler arasında J. Petuchowski'nin editörlüğünde hazırlanan *New Perspectives on Abraham Geiger*,⁶ Susannah Heschel'in *Abraham Geiger and the Jewish Jesus*,⁷ Ken Koltun-Fromm'un *Abraham Geiger's Liberal Judaism*⁸ adlı eserleri ve Christian Wiese, Walter Homoka ve Thomas Brechenmacher'ın editörlüğünde hazırlanan *Jüdische Existenz in der Moderne: Abraham Geiger und die Wissenschaft des Judentums*⁹ başlıklı çalışma zikredilebilir. Bu çalışmalar da büyük ölçüde Geiger'ın reformist kimliği, Yahudilik içindeki reform çalışmaları ve Hristiyanlıkla giriştiği mücadelelere odaklanmışlardır. Söz gelimi Geiger hakkında temel başvuru kitabı kabul edilebilecek Heschel'in *Abraham Geiger and the Jewish Jesus* adlı eserinde yazar Geiger'ın hayatından bahsettikten sonra İslâm'a sadece bir başlık içinde Hristiyanlık'la birlikte yer vermekte ve kitabın geri kalanını onun Hristiyanlık ve Ortodoks Yahudilikle mücadelesine tahsis etmektedir. Heschel'in ayrıca doğrudan Geiger hakkında kaleme aldığı birçok makalesi de bulunmaktadır.¹⁰

⁴ Susannah Heschel, "Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslâm'ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Dokuz Eylül İlahiyat Dergisi* 51/2 (2020), 321-345; Susannah Heschel, "Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslâm Araştırmalarına Katılımı", çev. Necmettin Salih Ekiz-Burak Pekcan, *İsrailiyat* 6 (2020), 55-88; John Tolan, "19. Yüzyıl Aşkenaz Yahudilerinin Monoteist Reformu İçin Bir Model Olarak Hz. Muhammed", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Oksident Dergisi* 3/2 (2020), 93-122; Jacob Lassner, "Abraham Geiger: 19. Yüzyılda İslâm'ın Kökenlerini Araştıran Reformist Bir Yahudi", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2021), 106-33.

⁵ Ludwig Geiger, *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk* (Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1910).

⁶ J. Petuchowski, *New Perspectives on Abraham Geiger* (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1975).

⁷ Susannah Heschel, *Abraham Geiger and The Jewish Jesus* (Chicago&London: Chicago University Press, 1998).

⁸ Ken Koltun-Fromm, *Abraham Geiger's Liberal Judaism* (Bloomington: Indiana University Press, 2006).

⁹ Christian Wiese vd. (ed.), *Jüdische Existenz in der Moderne: Abraham Geiger und die Wissenschaft des Judentums* (Berlin: De Gruyter, 2013).

¹⁰ Örneğin bkz. Susannah Heschel, "Abraham Geiger and the Emergence of Jewish Philoislâmism", *Die Wissenschaft des Judentums und die Anfänge der kritischen Koranforschung*, ed. Dirk Hawtig (Würzburg: Ergon Verlag, 2008), 65-86; Susannah Heschel, "Orientalist Triangulations: Jewish Scholarship on Islam as a response to Christian Europe", *The Muslim Reception of European Orientalism: Reversing the Gaze*, ed. Susannah Heschel-Umar Ryad (London: Routledge, 2019), 147-167; Susannah Heschel, "How the Jews Invented Jesus and Muhammad: Christianity and Islam in the work of Abraham Geiger", *Ethical Monotheism, Past and Present: Essays in Honor of Wendell S. Dietrich* (Providence: Brown Judaic Studies, 2001), 49-73; Susannah Heschel, "The Philological Uncanny: Nineteenth-Century Jewish Readings of the Qur'an", *Journal of Qur'anic Studies* 20/3 (2018), 193-213.

Heschel'dan başka Geiger'in İslâm ve Kur'an algısı hakkında çalışma yapan yazarlar da vardır. Harvey Hill,¹¹ Aaron Hughes,¹² Nicolai Sinai,¹³ Michael Pregill,¹⁴ Gordon Newby,¹⁵ Walid Saleh,¹⁶ Norman Stillman¹⁷ ve Brannon M. Wheeler¹⁸ gibi isimler burada zikredilebilir. Fakat bu yazarlar da iddianın tarihçesinden ziyade Geiger'in yaşadığı döneme odaklanmışlar ve sonrası hakkında da yeterli bilgiler sunmamışlardır. Ayrıca Bilal Gökçür tarafından Manchester Üniversitesi'nde hazırlanan, genel olarak Kur'an'ın Hıristiyan ve Yahudi kökenine dair oryantalistlerin iddialarını ele aldığı doktora tezi de zikredilmelidir. Gökçür bu tezinde Yahudi köken iddiasının tarihteki izini sürmekten ziyade oryantalistlerin Kur'an'ın kökenine bakışının arka planını ele almış ve William Muir, Clair Tisdall, Richard Bell, Charles Cutler Torrey ve W. M. Watt gibi 20. yüzyılda yaşamış önemli isimlerin görüşlerini incelemiştir.¹⁹ Gökçür'ün bu hususta önemli makaleleri de bulunmaktadır.²⁰

Sonuçta genel olarak Yahudi köken iddiası, özel olarak ise Geiger hakkında yapılan çalışmalarda Kur'an'ın kaynağı hakkındaki görüşlerinin tarihçesinin tam olarak tespit edilmediği görülmektedir. Bu durumda, Yahudi köken iddiasının tarihî seyrinin keşfedilmesi ve Geiger'ın oryantalistik literatüre etkisinin ortaya konulmasının önem arz ettiği düşünülmektedir. Geiger oryantalistik literatürde sahip olduğu öneme rağmen Türkçe literatürde - hakkında bir ansiklopedi maddesi hariç- neredeyse hiçbir müstakil eserin hazırlanmamış olması da bu çalışmanın önemine işaret etmektedir. Gerek Geiger öncesinin, gerek kendisi-

-
- ¹¹ Harvey Hill, "The Science of Reform: Abraham Geiger and the Wissenschaft des Judentum", *Oxford University Press* 27 (2007), 329-349.
- ¹² Aaron Hughes, "Contextualizing Contexts: Orientalism and Geiger's *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen* Reconsidered", *"Im vollen Licht der Geschichte": Die Wissenschaft des Judentums und die Anfänge der kritischen Koranforschung*, ed. Dirk Hawtig (Würzburg: Ergon, 2008), 88-98.
- ¹³ Nicolai Sinai, "Abraham Geiger and Nöldeke on the Qur'an and the Muhammed", *"Im vollen Licht der Geschichte": Die Wissenschaft des Judentums und die Anfänge der kritischen Koranforschung*, ed. Dirk Hawtig (Würzburg: Ergon, 2008), 145-154.
- ¹⁴ Michael Pregill, "The Hebrew Bible and the Qur'an: The Problem of Jewish Influence on Islam" *Religion Compass*, 1/6 (2007): 643-569, Michael Pregill, "Some Reflections on Borrowing, Influence, and the Entwinning of Jewish and Islamic Traditions; or, What an Image of a Calf Might Do", *Islamic Studies Today*, ed., Majid Daneshgar-Walid Saleh, (Leiden: Brill, 2017), 164-198.
- ¹⁵ Gordon Newby, "A Prolegomenon to the Relation of the Qur'an and the Bible", *Bible and The Qur'an: Essays in Scriptural Intertextuality*, ed., John C. Reeves (Leiden: Brill, 2004), 23-43.
- ¹⁶ Walid Saleh, "What if you refuse, when ordered to fight? King Saul (Talut) in the Qur'an and Post Qur'anic Literature", *Saul in Story and Tradition*, ed., Carl S. Ehrlich (Tübingen: Mohr Siebeck, 2006), 262-283; Walid Saleh, "The Hebrew Bible in Islam", *The Hebrew Bible/Old Testament*, ed., S.B. Chapman-M.A. Sweeney (New York: Cambridge University Press, 2016), 426-447.
- ¹⁷ Norman A. Stillman, "Islamici nil a me alienum puto: The Mindset of Jewish Scholars of Islamic Studies", *Modern Jewish Scholarship on Islam in Context: Rationality, European Borders, and the Search for Belonging*, ed., Ottfried Fraisse (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2018), 181-198; Norman A. Stillman, "The Story of Cain and Abel in the Qur'an and the Muslim Commentators: Some Observations", *Journal of Semitic Studies* 19/2 (1974), 231-239.
- ¹⁸ Brannon M. Wheeler, "The Jewish Origins of Qur'an 18:65-82?: Reexamining Arent Jan Wensinck's Theory", *JAOS*, 118/2 (1998), 153-171.
- ¹⁹ Bilal Gökçür, "Western Attitudes to the Origin of the Qur'an: Theological and Linguistic Approaches of Twentieth Century English-Speaking World from William Muir to William M. Watt" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Manchester, 2002).
- ²⁰ Bkz. Bilal Gökçür, "Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinlerarası Bir Yaklaşım", *Bilimname : Düşünce Platformu* 2/5 (2004), 61-74; Bilal Gökçür, "Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birlikim]* 3/2 (2002), 135-142.

nin iddiaları, gerekse kendisinden sonra oluşan literatürün açığa çıkarılmasının alanda önemli bir boşluğu doldurması ümit edilmektedir.²¹

1. Abraham Geiger Öncesi Yahudi Köken İddiası

Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e Allah tarafından vahyedilmediği, aksine başkaları tarafından uydurulduğu ve ona öğretildiği iddialarının ilk sahibi aslında Yahudiler değildir. Bu iddia esasen, Kur'ân'ın nazil olmaya başladığı dönemde Yahudilerden de önce Mekke müşrikleri tarafından dile getirilmiştir. Nitekim bu durum bizzat Kur'ân tarafından ifade edilmiştir: *“Şüphesiz biz onların: ‘Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor’ dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Hâlbuki bu Kur'ân apaçık bir Arapçadır.”*²² *‘İnkâr edenler: Bu (Kur'ân) olsa olsa onun uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir, dediler. Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır.*²³ Müşrikler burada Hz. Muhammed'e yardım edenlerin Ehl-i Kitap olduğunu, yani onlardan yardım alarak Kur'ân'ı yazdığını iddia etmişlerdir.²⁴ Medine Yahudileri de benzer şekilde Kur'ân'ın ilâhî kökenini kabul etmeyip Hz. Muhammed'in risâletine tabi olmamış ve her anlamda onunla mücadele içinde olmuşlardır.²⁵

Medine Yahudilerinin Kur'ân'a itirazları genellikle, Tevrat'tan alışkın olduklarının aksine, Kur'ân'ın içeriğinin ve konu anlatımının sistematik olmayışıyla ilgilidir. Bunu da onun ilâhî bir kitap olmayışına bağlamışlardır. Bu itirazlar Kur'ân tarafından eleştirilmiş ve Yahudiler, fitne çıkarmak için tevil ve müteşâbih ayetlerin peşinde koşmaları nedeniyle kınanmıştır.²⁶ Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre Yahudilerin ileri gelenlerinden bir grup Hz. Muhammed'e gelerek aldığı vahiylerin Allah katından olduğuna ikna olmadıklarını, zira ayetler arasında Tevrat'taki gibi bir uyum olmadığını dile getirmişlerdir. Hz. Muhammed de onlara, inen vahiylerin Allah katından olduğunu bildiklerini, zira bunun ellerinde bulunan Tevrat'ta yazılı olduğunu belirterek insanların ve cinlerin bu kitabın benzerini getiremeyeceklerini ifade etmiştir. Onlar ayrıca İslâm Peygamberi'nden ellerine alıp okuyacakları bir metin getirmesini talep etmişlerdir. Aksi takdirde gelen vahiylerin benzerini getirebileceklerini ifade ettiklerinde ise *“İnsanlar ve cinler Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler ve birbirlerine yardımcı olsalar yine de onun bir benzerini getiremezler”*²⁷ ayeti inmiştir.²⁸

²¹ Abraham Geiger hakkında hazırladığım yüksek lisans tezimi savunduktan yaklaşık iki ay sonra Geiger hakkında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi açısından Harun Gülten tarafından yine Geiger hakkında başka bir yüksek lisans tezinin daha hazırlanıp başarıyla savunulduğu haberini aldım. Dolayısıyla burada bu çalışmayı da zikretmem gerekir.

²² en-Nahl 16/103.

²³ el-Furkân 25/4; Yine Bk. es-Sebe 34/8, el-Mü'minûn 23/38.

²⁴ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 4/331; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 24/52.

²⁵ Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hristiyanlarla münasebetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ayşenur Uraler, *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltiltikleri Sorular* (2. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015).

²⁶ Âl-i İmrân 3/7.

²⁷ İsrâ, 17/88.

²⁸ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-Arabî, 1990) 2/211.

Orta Çağ Yahudi literatüründe ise İslâm'la ilgili bilgilere miladi sekizinci asrın ortalarından itibaren rastlanmaktadır.²⁹ Yahudi âlimler tarafından İslâm genellikle polemik konusu yapılmış ve İslâm'a yönelik tenkitlerin hemen hepsi Tevrat'ın tefsiri, Midraşik anlatımlar, hukuk ve inanç esaslarının işlendiği değişik eserler ile tarih kitaplarında dile getirilmiştir. Orta Çağ Yahudi âlimleri reddiyelerinde öncelikli olarak tahrif iddialarına cevap vermeye ve Mûsâ şeriatının nesh edilmediğini savunmaya çalışmışlardır. Bunların yanı sıra İslâm'ın kökenine dair iddialarda da bulunmuş, Hz. Muhammed'in şahsı ve öğretisi hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. Burada dikkat çeken bir husus, Yahudi dinî literatüründe Hz. Muhammed'in isminin nadiren zikredilmiş olmasıdır. Yahudi âlimler, isim zikretmek yerine Hz. Muhammed'den *pasul* (defolu, ayıplı, eksik), *roe tson* (koyun çobanı), *roe evili* (akılsız çoban), *meşuga* (deli, mecnun), *iş ha-ruab* (akıl hastası), *nivze* (hakir), *şote* (aptal), *ha-meta'te'* (aldatıcı), *arur* (lanetli), *ha-raşa* (şerli) gibi küçük düşürücü lakaplar kullanmaktan da geri durmamışlardır.³⁰ Orta Çağ'ın meşhur Yahudi âlimlerinden Samuel el-Mağribî, Yahudilerin Hz. Muhammed'den bahsederken isim vermeden ondan bu lakaplarla bahsetmelerinin bir gelenek haline geldiğini ifade etmiştir.³¹

Orta Çağ Yahudileri arasında İslâm'la ilgili ilk yoğun bilgiler Abbâsîler döneminde Bağdat'ta yaşamış olan Sa'adia Gaon'un³² (ö. 942) eserlerinde görülmektedir. İslâm'a karşı müstakil bir reddiye kaleme almamış olan Gaon, *Kitâbu'l-emânât ve'l-i'tikâdât* adlı eserinde neshle alakalı çok uzun açıklamalar yapmaktadır. Ayrıca onun Arapça Tevrat tercümesi de pek çok İslâmî kavram içermektedir.³³ Gaon, Mutezilî kelam prensiplerini kullanarak Yahudiliğin inanç esaslarını sistematize eden ve diğer dinler karşısındaki konumunu belirleyen ilk isim olarak kabul edilmektedir.³⁴

İslâm'ın ve Kur'an'ın Yahudi kökenli olduğu iddialarının ilk örneklerine 10. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Karâî Yahudi âlimlerinden Daniel el-Kummisî (ö. 946) eserlerinde İslâm'la ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve Hz. Peygamber'in kendisini muvahhid bir peygamber olarak tanıttığını, ancak putperest geleneği sürdürdüğünü öne sürmüştür. Bir diğer Karâî âlim Yefet b. Eli (10. yy) de Daniel kitabına yazdığı tefsirde Kur'an'ın Yahudilikten intihal olduğunu ve Hz. Muhammed'in mesajlarının Yahudi kaynaklardan çalıntı olduğunu (*seraka min kutubi'l-Yehûd*) dile getirmiştir.³⁵

Yine onuncu yüzyıl Yahudi âlimlerinden Yakup el-Kirkisânî (ö. 960) 937 yılında kaleme aldığı tahmin edilen *Kitâbu'l-envâr ve'l-merâkıb* adlı eserinde Hz. Muhammed'in peygamber

²⁹ Yasin Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslâm Algısı; İbn Meymûn (Maimmonides Örneği)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 39.

³⁰ Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslâm Algısı*, 42.

³¹ Samuel el-Mağribî, *İjhâmu'l-Yehûd: Silencing the Jews*, ed. Moshe Perlmann, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 32 (1964): 67.

³² Sa'adia Gaon hakkında geniş bilgi için bkz. Henry Malter, *Sa'adia Gaon: His Life and Works* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1921); Müslüman literatürde Said b. Yusuf el-Feyyûmî olarak bilinir.

³³ Meral, *İslâm Algısı*, 20.

³⁴ Muhammad Khalifah Hasan Ahmad Khalifah, "Medieval Jewish-Muslim Contribution to the Academic Study of Religion: A Study in the Methodology of Saadia al Fayyumi and Muhammad al-Shahrastani" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Temple University, 1976), 164.

³⁵ Yasin Meral, "Orta Çağ Bilginlerinin İslâm Eleştirisi: Yakup el-Kirkisani Örneği", *Dini Araştırmalar* 17/45 (2014), 95.

berliğini reddetmeye özel bir bölüm ayırmıştır. O, bu bölümde bir yandan Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ederken bir yandan da Tevrat'ın nesh edildiği iddialarına cevap vermektedir. Ona göre Hz. Muhammed'in hem Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini kabul edip hem de öğretisini onun kitabı üzerine inşâ edip sonra da tüm bunların artık yürürlükte olmadığını söylemesi kabul edilebilecek bir şey değildir.³⁶ Diğer bir ifadeyle, ona göre, Hz. Muhammed kendi kaynağını inkâr etmiş ve büyük bir çelişki içine düşmüştür.

Her ne kadar bir Hıristiyan olsa da Petrus Alfonsi'nin (ö. 1140) Yahudiliğe yazdığı reddiyesinde de İslâm'ın Yahudi kökenli olduğu iddiasına rastlanmaktadır.³⁷ Alfonsi, Abdullah b. Selam ve Ka'bu'l-Ahbâr'ın Hz. Muhammed'e akıl hocalığı yaptıklarını ve yeni dinini Yahudilik üzerine kurmasına yardımcı olduklarını iddia etmiştir.³⁸

Yehuda Halevî'nin (ö. 1141) *Kitabu'r-Red ve'd-Delîl fi'd-Dîni* ز-ز-ز-ز adlı eseri de İslâm'la ilgili bilgiler içermektedir. Bu eserde Hazar kralının, sırasıyla Aristocu bir filozof, Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi bir âlimle diyalogları konu edilmektedir. Halevî bu eserde, Yahudi âlimi aracılığıyla Yahudiliği savunmakta ve Yahudiliğin Hıristiyanlık ve İslâm'dan üstün olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Halevî'de Sînâ vahyi vurgusu ön plana çıkar. Sonraları meşhur Yahudi filozof İbn Meymûn'da da göreceğimiz üzere, Halevî Yahudiliğin üstünlüğünü Sînâ vahyi üzerinden temellendirir. Ona göre hem Sînâ vahyine bizzat muhatap olan İsrâilîoğulları hem de onların ardından gelen Yahudi nesilleri kendilerine ulaşan/aktarılan bu tam vahiy sayesinde kesin bilgiye ve tam bir hakikate sahip olmaktadır.³⁹

İslâm'la ilgili malzeme içeren bir diğer eser de Yemen Yahudilerinin lideri Natanel ben Feyyûmî'ye (ö. 1165) ait *Bustânu'l-ukûl*'dur. Feyyûmî, özellikle Kur'ân'dan yaptığı alıntılarla dikkat çekmektedir. Feyyûmî bu eserinde Hz. Muhammed'in yalnızca Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğunu, Yahudilerin ona tabi olmak zorunda olmadıklarını öne sürmüştür.⁴⁰ Tevrat'ın Kur'ân'la nesh olmadığını bilakis Tevrat'ın nihaî kutsal metin olduğunu ve Tanrı'nın Mûsâ'ya bizzat indirdiği vahyi sonradan ortadan kaldırmasının makul olmadığını söylemiştir.⁴¹

Yazarı bilinmeyen ancak Yemenli bir Haham tarafından kaleme alındığı tahmin edilen, İslâm'ı hedef alan ve Yahudiliği savunan *Kıssatü'l-Betûl* isimli Yahudi Arapçası ile yazılmış nesir formatındaki bir reddiyede de Yahudi bir şair ile bir Müslüman'ın tartışmasını konu edinmektedir. Şair, Kur'ân tarafından Yahudilere birer ceza olarak görülen hükümler-

³⁶ Yakup el-Kirkisânî, *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkıb*, ed. Leon Nemoy, (New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1943); Kirkisani hakkında geniş bilgi için bkz. Meral, "Yakup el-Kirkisani Örneği".

³⁷ Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image* (Oxford: One World Publications, 1993), 105

³⁸ Petrus Alfonsi, *Dialogue Against the Jews*, İngilizce çev. Irwen Resnick (Washington: Catholic University Press, 2006), 150-152; Alfonsi hakkında geniş bilgi için bkz. John Tolan, *Petrus Alfonsi and his Medieval Readers* (Florida: University Press of Florida, 1993); ayrıca bkz. Daniel, *İslâm and the West*, 236; Yasin Meral, "Petrus Alfonsi'nin 'Yahudilere Reddiye'sinde İslâm Eleştirisi", *Dini Araştırmalar* 13/43 (2013), 173-192.

³⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yehuda Halevî'nin *el-Kitâbü'l-Hazîri*'de (Kuşarı) Ortaya Koyduğu Yahudilik Savunusu ve İslâm'a Yönelik Eleştirileri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 41 (2019), 19.

⁴⁰ Meral, *İslâm Algısı*, 53.

⁴¹ Ahroni, "From Bustân al-uqûl", 326; Feyyûmî hakkında detaylı bilgiler için adı geçen makaleye bakınız.

rin⁴² aslında Tanrı tarafından Yahudilere yapılmış iyilik ve güzellikler olduğunu savunmakta ve İslâm'ın/Kur'an'ın kökenini sorgulamaktadır.⁴³

Orta Çağ'ın en büyük Yahudi filozofu olarak kabul edilen İbn Meymûn'un (ö. 1204) eserlerinde de (özellikle *Yemen Mektubu*'nda)⁴⁴ İslâm'a ve Hz. Muhammed'e dair değerlendirmeler bulunmaktadır. İbn Meymûn da Hz. Muhammed hakkında yukarıda zikredilen ifadeleri kullanmaktan çekinmemiş, ancak o da açıktan isim vermeme geleneğini sürdürmüştür. *Delâletü'l-hâirîn* adlı eserinde Mûsâ şeriatı ve Sînâ vahyine vurgu yaparak Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyip onun gerekli peygamberlik vasıflarını taşımadığını ve Hz. Muhammed'in Kur'an'ı intihal yoluyla Tevrat'tan alıntılarla oluşturduğunu öne sürmüştür. Yahudiliğin yerine, tüm benzerliklerine rağmen bırakın İslâm'ı, hiçbir dinin geçemeyeceğini ifade etmiş ve Mûsâ şeriatının asla yürürlükten kaldırılamayacağını ifade etmiştir. Bunun aksi her iddia ona göre Yahudilik özentisi taklitlerdir.⁴⁵ İbn Meymûn daha da ileri giderek İslâm'ın, Arap-putperest inançlarından tamamen arınmadığını iddia etmiş ve Kabe'yi tavâf etmeyi puta tapma olarak görmüştür.⁴⁶ Ona göre Hz. Muhammed Yahudiliğin yayılması konusunda faydalı hizmetler görmüştür. Hz. İsâ gibi o da Yahudilikten esinlendiği için, dinini yayarken aslında dünyanın dört bir tarafına kökeni Yahudilikte bulunan emir ve yasakların ulaşmasını sağlamıştır.⁴⁷ İbn Meymûn bir başka yerde de Hıristiyanlık ve İslâm için "Yahudilikten çalıntı dinler" anlamında *datot gnuvot* ifadesini kullanmaktadır. Bu iki dinin Yahudiliğe benzemeye çalışan dinler olduğu, fakat beşerî bir yapının ilâhî bir yapıya benzemeyeceği ifadeleri de İbn Meymûn'a aittir.⁴⁸ Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sahteliğine ve öğretilerinin uydurma ve yanlışlarla dolu olduğuna dair tüm iddialarına rağmen İbn Meymûn, garip bir şekilde, İslâm'ın tamamen olgunlaşmış tavizsiz bir monoteizme sahip olduğunu teslim etmiştir.⁴⁹

Bir diğer Yahudi âlim İbn Kemmûne (ö. 1284) *Tenkîbu'l-ebbâs* adlı eserinde Kur'an'ın başka bir peygambere indiğini, fakat Hz. Muhammed'in bu Kur'an'ı ondan alıp kendine mâl ettiğini ve kendinden önceki kitapları okuyup Kur'an'ı onlardan derlediğini iddia etmiştir.⁵⁰

⁴² Örneğin bkz. Nisâ 4/160.

⁴³ Şiirin detayları için bkz. Ahroni, "From Bustân al-uqûl", 330-346.

⁴⁴ Mektup hakkında geniş bilgi için bkz. Daniel Bousek, "Polemics in the Age of Religious Persecutions. Maimonides' Attitude Towards Islam", *Asian and African Studies* 20 (2011), 46-85; Mektubun İbrânice-Arapça karşılaştırmalı versiyonu için bkz. Yasin Meral, "İbn Meymûn'un Yemen Mektubu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54/2 (2013), 1-48.

⁴⁵ Bousek, "Polemics in the Age of Religious Persecutions", 74.

⁴⁶ Paul B. Fenton, "The Banished Brother; Islam in Jewish Thought and Faith". *Jewish Theology and World Religions*, ed., Alon Goshen-Gottstein ve Eugene Korn (Oxford: Littman, 2012), 240.

⁴⁷ Yasin Meral, "Orta Çağ Yahudi Dünyasında İslâm Algısı", *Milel ve Nihal* 10/1 (2013), 78.

⁴⁸ Meral, *Yahudi Geleneğinde Kur'an*, 43; İbn Meymûn hakkında geniş bilgi için bkz. Meral, *İslâm Algısı*, 69-244; Ayrıca bkz. Hatice Doğan, *Mûsâ bin Meymun Rambam Maymonides'in Hayatı ve Eserleri: Delaletü'l-hairin - More Nevubim* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2010).

⁴⁹ Bousek, "Polemics in the Age of Religious Persecutions", 78.

⁵⁰ Yasin Meral, "Yahudi Âlim İbn Kemmûne'nin Kur'an'ın İcazıyla İlgili Değerlendirmeleri", *Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan Serisi I*, Ankara, (2016) 381 vd.

İbn Kemmûne, Kur'ân'dan yaptığı ayet alıntıları ve bunları kıraat farklılıklarıyla birlikte yapmasıyla dikkat çekmiş bir isimdir.⁵¹

Orta Çağ'da İslâm'la ilgili bilgilere rastlanan diğer bir metin de Şlomo İbn Adret'e (ö. 1310) ait *Maamar 'al Yişma'el*⁵² adlı risâledir. Bu risâlenin tamamı Tevrat'taki akli ve ahlakî açıdan sorunlu anlatımları izaha yöneliktir.⁵³ İbn Adret, Tevrat'ın tahrif edilmediğini savunarak, Tevrat'ta akla aykırı anlatımların bir hikmet içerdiğini iddia etmiştir. Vahyin mahiyetinden bahsederken o, hakiki vahyin Hz. Nuh ve Hz. Mûsâ'ya verildiği şekilde, yani insanların gözü önünde ve topluma mâl edilerek olması gerektiğini, dolayısıyla Hz. Muhammed'in vahyi alış şekli daha çok bireysel tecrübeye dayandığı için hakiki olamayacağını öne sürmüştür.⁵⁴ Şeriat konusunda da Hz. Mûsâ'nın şeriatı yanında Hz. Muhammed'in şeriatının hezeyanlarla dolu uydurmalardan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir.⁵⁵

İslâm'la ilgili malzemeler barındıran diğer bir risâle de Şim'on ben Tsemah Duran'a (ö. 1444) ait *Kešet u-Magen*'dir. İbn Adret'ten sonra İbn Hazm'a karşı müstakil reddiye yazan diğer isim de Duran'dır.⁵⁶ Ancak Duran mezkûr kitabında kendisinden önce hiçbir Yahudi âlimin Hıristiyanlık ve İslâm hakkında ayrıntılı bir reddiye kaleme almadığını belirtmiştir.⁵⁷ Duran, Kur'ân'dan birçok ayet nakletmekte, kitabının temel tezi olması gereğince de İslâm'daki birçok uygulamanın kökeninin Yahudilik olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber Tevrat'ın ne kadar mükemmel bir kitap olduğunun farkına varmış ve dinini bunun üzerine inşâ etmiştir.⁵⁸

Eliyahu Kapsali (ö. 1555) de Geiger öncesi dönemde Hz. Muhammed ve İslâmiyet'ten bahseden Yahudi âlimlerdendir. *Seder Eliyahu Zuta* adlı kitabında Kapsali, Hz. Muhammed'in yeni bir din ihdas edip avamın gözündeki bu dini yüce göstererek önceki dinleri nesh etmeye karar verdiğini ve onun Tevrat'tan aşırma yapmakla kalmayıp başka geleneklerden de birtakım buyrukları alarak müntesiplerinin hoşuna gidecek şekilde değiştirdiğini iddia etmiştir.⁵⁹ Kapsali bundan başka Hz. Muhammed'in "Rum büyüklerinden biri" veya "Papalığın kardinali" olduğu şeklinde ilginç bir rivayet de nakletmiştir.⁶⁰

⁵¹ Lazarus-Yafeh, Hava. *Intervined Worlds Medieval Islam and Bible Criticism*. (New Jersey: Princeton University Press, 1992), 147.

⁵² Bu risâle akademi çevrelerinde *Maamar 'al Yişma'el se-hiber al ha-Datot ve hu kesil şediber af al Datenu ha-Şlema* (Dinler Üzerine Yazan bir Müslüman Hakkında Risâle; Mükemmel Dinimiz Hakkında Konuşan Aptal) şeklinde bilinmektedir. Fakat bu isimlendirme editörler tarafından yapılmış olup İbn Adret'in kendi metninde yer almamaktadır. Bkz. Yasin Meral, "Yahudi Din Bilgini Şlomo İbn Adret'in İbn Hazm'a Reddiyesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 28 (2012), 47.

⁵³ Camilla Adang, "A Jewish Reply to Ibn Hazm: Solomon b. Adret's Polemic Against Islam", *Judíos y musulmanes en al-Andalus y el Magreb. Contactos intelectuales*, ed., Maribel Fierro (Madrid: Casa de Velázquez, 2002) 185.

⁵⁴ Adang, "A Jewish Reply", 200.

⁵⁵ Adang, "A Jewish Reply", 204.

⁵⁶ Martin Jacobs, "Interreligious Polemics in Medieval Spain: Biblical Interpretation between Ibn Hazm, Shlomo ibn Adret, and Shim'on ben Semah Duran", *Gershom Scholem (1897-1982): in Memoriam*, ed., Joseph Dan (Jerusalem: Hebrew University, 2007), 35-57.

⁵⁷ Meral, "Şim'on b. Tsemah Duran", 62.

⁵⁸ Meral, *İslâm Algısı*, 21; Jacobs, "Interreligious Polemics", 55.

⁵⁹ Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslâmiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2016), 125.

⁶⁰ Nuh Arslantaş, "İslâm ve Yahudi Tarihi Kaynakları Bağlamında Orta Çağ Yahudilerinde Hz. Muhammed Algısı", *Siret Sempozyumu II*, (Bilecik, 2012), 117.

Yine 16. yüzyılda yaşamış Yemenli şair Zekeriyya ez-Zahirî de İbn Meymûn'dan esinlenerek Hz. Muhammed'in başlarda putperestliği kaldırmak iddiasıyla ortaya çıktığını ancak zaten Yahudilikten almış olduğu tek tanrıcılığı putperest inançlarla bozduğunu ve ortaya karmaşık bir şey koyduğunu öne sürmüştür.⁶¹

17. yüzyıl Osmanlı Mısır'ında yaşayan Mısır Yahudilerinden Yosef Ben Yitshak Sambari (ö. 1703) de *Sefer Divrey Yosef* (Yûsuf'un Sözü) adlı kitabında aynı geleneği takip edip İslâm'daki bazı ibadetlerin Yahudilikten aşırıldığını öne sürmüştür. İslâm dünyasında yaşayan Yahudiler üzerine yazdığı bu kitabın girişinde İslâm'ın kökenine dair uzun bir önsöz kaleme almıştır. Ona göre İslâm, Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu yeni bir din değil, aksine Yahudilere tanrı tarafından verilmiş bir cezadır.⁶² O da geleneğe uyarak Hz. Peygamber'den “deli” ve “şeytan” ifadeleriyle bahsetmiştir. Hz. Muhammed, ona göre, yalnızca Yahudiliği taklit etmekle kalmamış, ayrıca tek hakiki monoteist din olan Yahudiliği tahrif ederek Kur'an olarak adlandırdığı “yeni bir Tevrat” uydurmuştur.⁶³ Yine ona göre mesela Hz. Muhammed günde beş vakit namazı Yahudilerin kefaret gününde yaptıkları duayı örnek alarak ihdas etmiştir. Yahudilikteki Kefaret (Yom Kipur) orucu ise, Ramazan ayına tahsis edilerek 30 güne çıkarılmıştır. Aynı tarihçeye göre, İslâm hukukunda aileyi ilgilendiren bazı uygulamalar da Yahudilerden alınmadır.⁶⁴

Özetle, Orta Çağ Yahudi âlimleri müstakil eserler kaleme almaktan ziyade muhtelif kitaplarının bölümlerinde İslâm polemiğine girmişlerdir. Bu polemiklerde Yahudiler birçok yönden İslâm'a reddiye yapmışlardır. Bunlardan bir tanesi de bu çalışmaya konu olan Kur'an'ın Yahudi kökenli olduğu iddiasıdır. Bununla birlikte söz konusu iddia savunmacı ve yüzeysel olmaktan öteye geçmemiş, reddiye literatürü dâhilinde üstün körü zikredilen bir iddia olarak kalmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla modern döneme kadar Kur'an'ın kaynağının Yahudi kökenlerine dair müstakil bir çalışma kaleme alınmamıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde Alman-Yahudi oryantalist Abraham Geiger'ı öne çıkaran nokta tam burada belirlemektedir. Nitekim o ilk kez bu iddiayı kapsamlı ve akademik bir çerçevede ele almış ve kendisinden sonra yapılan çalışmalar üzerinden son derece etkili olmuştur.

2. Abraham Geiger ve Yahudi Köken İddiası

Abraham Geiger 24 Mayıs 1810'da Ortodoks Yahudi bir ailenin son çocuğu olarak Frankfurt'ta doğdu. Çocukluğunda haham babası ve abisinden geleneksel Yahudi eğitimi aldı ve Yahudi kutsal metinlerini çok küçük yaşlarda okumaya başladı. On dört yaşında babasını kaybeden Geiger için bu dönem, aynı zamanda okuduğu seküler tarih kitaplarının da etkisiyle Ortodoks Yahudi inancından sapmaya ve Rabbânî metinlere eleştirel gözle bakmaya başladığı dönem oldu.⁶⁵ 1829-32 yılları arasında Heidelberg ve Bonn Üniversitelerinde

⁶¹ Fenton, “The Banished Brother”, 241.

⁶² Martin Jacobs, “An ex-Sabbatean Remorse? Sambari's Polemic Against Islam”, *The Jewish Quarterly Review* 97/3 (2007), 362.

⁶³ Jacob, “Sambari's Polemic”, 372, 375.

⁶⁴ Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 125.

⁶⁵ Gürkan, “Abraham Geiger”, 471.

Filoloji, Felsefe, Arkeoloji ve Tarih dersleri aldı.⁶⁶ 1832’de George Freytag’ın danışmanlığında İslâm’ın Yahudi kökenli olduğunu ispatlamaya çalıştığı doktora tezini yazdı. Latince kaleme aldığı tezi hemen bir yıl sonra “*Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?*” (Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?) başlığıyla Almancaya,⁶⁷ 1898’de de *Judaism and Islam* (Yahudilik ve İslâm) başlığıyla İngilizceye⁶⁸ çevrildi. Bu tez Geiger’a hem ödül hem de 1834’te Marburg Üniversitesi’nden doktor unvanı kazandırdı. Üniversite eğitiminden sonra vefatına kadar Wiesbaden (1832-1837), Breslau (1838-1864), Frankfurt (1864-1870) ve Berlin (1870-1874) şehirlerinde hahamlık yaptı. 23 Ekim 1874’te Berlin’de öldü.⁶⁹

Reformist Yahudiliğin kurucusu kabul edilen Abraham Geiger hayatını Yahudiliğin reformuna adanmış ve *Wissenschaft des Judentums* (Yahudilik Bilimi)⁷⁰ hareketi çatısı altında hem geleneksel hem de modern Yahudilik ve Yahudiler üzerine pek çok çalışma ortaya koymuştur.⁷¹ İslâm üzerine yaptığı tek çalışmasının yanı sıra *Urschrift und Übersetzungen der Bibel* (Kitab-ı Mukaddes’in Orijinal Metni ve Çevirileri) ve *Das Judentum und seine Geschichte* (Yahudilik ve Tarihi, İng. Judaism and Its History) adlı eserleri çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bu iki kitabında özellikle Yahudilik tarihini reform bakış açısıyla yeniden ele almış, Hıristiyanlık hakkında da iddialarda bulunmuş ve Hz. İsa’nın Ferisî bir Yahudi olduğunu, dolayısıyla Hıristiyanlığın da Yahudilikten türediğini öne sürmüştür. Ayrıca vahiy telakkisi ve genel olarak dinler hakkındaki düşüncelerini de bu iki çalışmasından elde etmek mümkündür. Bu iki en meşhur kitabı dışında Geiger’ın toplam sayısı 900’ü bulan kitap, kitapçık, makale ve mektuplaşmaları da bulunmaktadır.⁷²

Bu makalenin sınırlarını aşacağından dolayı çalışmalarının detaylarına girmemek durumundayız. Yalnız şu kadarını ifade etmek gerekir ki onun reformist bakış açısı tüm çalışmalarını şekillendirmiş ve İslâm hakkındaki çalışması da bundan payını almıştır. Zira o Hz. Muhammed’i bir dinî reformcu olarak görmüş ve hem ondan hem de İslâm’ın katı tevhid inancından, inanç ve ibadetlerindeki sadeliğinden övgüyle bahsetmiştir. Esasında bu övgünün arkasında yatan asıl neden İslâm ve Hz. Muhammed üzerinden modern dönemde olması gereken ideal Yahudiliğe dikkat çekmekti. “Yahudilere öz benliklerini geri kazandırmak”⁷³ şeklinde ifade edilebilecek bu ideal, aynı zamanda Yahudiliği modern dönemde Hı-

⁶⁶ Ludwig Geiger, *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk* (Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1910), 11-13.

⁶⁷ Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen? Eine von der Königl. Preussischen Rheinuniversität gekrönte Preisschrift*, (Bonn, 1833; 2. Baskı, Leipzig, 1902).

⁶⁸ Abraham Geiger, *Judaism and Islam*, İng. trc. F. M. Young (Bangalore: M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898).

⁶⁹ Geiger’in hayatı hakkında geniş bilgi için Bk. Ludwig Geiger, *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk* (Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1910); Salime Leyla Gürkan, “Abraham Geiger”, *DİA* Ek-1, 471-474.

⁷⁰ Yahudilik Bilimi anlamına gelen söz konusu hareket içerisinde 19. yüzyıl Alman-Yahudileri, Yahudilik tarihini ve teolojisini modern bilimsel yöntemlerle yeniden keşfederek Yahudiliği modern dönemde yaşanabilir bir din haline getirmeye ve Avrupa’daki konumunu iyileştirmeye çalışmışlardır. Söz konusu hareket hakkında geniş bilgi için Bk. David N. Myers, “The Ideology of Wissenschaft des Judentums”, *The History of Jewish Philosophy*, ed., Daniel H. Frank-Oliver Leaman, (London: Routledge, 1997), 706-720.

⁷² Geiger’in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Geiger, *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk*.

⁷³ Susannah Heschel, *Abraham Geiger and The Jewish Jesus*, (Chicago&London: Chicago University Press, 1998), 3.

ristiyanlık karşısında yeniden konumlandırmak gibi bir gaye de taşıyordu. Zira Geiger'in yaşadığı dönemde Avrupa'da olumsuz bir Yahudilik algısı vardı. Kendisi bizzat bu duruma dikkat çekerek Yahudiliğin taşıdığı inanç ve öğretileri sebebiyle Hıristiyan-Batı için canlı bir muhalefet ve tehlike olarak görüldüğünü ifade etmiştir.⁷⁴ Bu sebeple Hıristiyan kilisesi her zaman Yahudileri baskı altında tutmuş, dinlerini yaymalarına ve kendilerini geliştirmelerine hiçbir şekilde izin vermemiştir. Nitekim Geiger, Avrupa Yahudilerinin konumunun İslâm hâkimiyetindeki Yahudilerin konumundan çok daha kötü olduğu itirafında bulunmuştur.⁷⁵ Yahudilerin bu şekilde baskı altında olmaları bazı araştırmacılar tarafından "sömürgeleştirilmiş bir Yahudilik" (*a colonised Judaism*) şeklinde nitelenmiştir.⁷⁶

Hiz. Muhammed'in ideal Yahudilik için bir reformcu olarak sunulmasında "Müslüman Endülüs" vurgusu ön plana çıkmıştır. Zira Yahudiler tarihlerinde en rahat dönemi Müslüman Endülüs'te yaşamışlar ve her anlamda en çok gelişme imkânını orada bulmuşlardır. Bu tarihî olgu Alman-Yahudi oryantalistlerin gözünden kaçmamış ve modern Avrupa'da aynı ortamı tesis edebilmek için sıklıkla bu döneme vurgu yapılmıştır. Müslüman Endülüs hayali Alman-Yahudi yazarları o kadar büyülemiştir ki, 19. yüzyıl ve sonrasında Yahudi tarihi ve inancını yazanların âdeta örneği ve hareket noktası olmuştur. Bundan dolayı Alman-Yahudi yazarların İslâm'dan sempatiyle, Hıristiyanlıktan ise aşikâr bir hoşnutsuzlukla bahsetmelerinde şaşılacak bir durum yoktur.⁷⁷ Nitekim Geiger'in İspanya'da İslâm hâkimiyetinin sona erip Hıristiyan hâkimiyetinin başladığı yıllar hakkındaki şu ifadeleri bu tespiti doğrulamaktadır: "Şimdi sizi, akla sahip olabileceği en geniş serbestliği sağlayan geniş, yüksek tonozlu salonlardan, düşünceye çok sınırlı bir alan tanıyan alçak, dar odalara götürüyorum."⁷⁸ Yine ona göre 12. yüzyıl "koparılmış meyvelerle dolu uzun bir çöl, kupkuru bir bilginlik ve anlaşılmayan fikirlerin işkence çektiği" dönemin başlangıcıydı, zira Müslüman hâkimiyeti sona erip Hıristiyan hâkimiyeti başlıyordu.⁷⁹ Bunun bir uzantısı olarak başta Geiger olmak üzere Alman-Yahudi yazarlar, İslâm'ın hoşgörüsü ve bilime açıklığını, Hıristiyan Batı'nın hoşgörüsüzlüğü, geri kalmışlığı ve bağnazlığıyla kıyas etmişlerdir. Çünkü Yahudiler asırlar boyunca Hıristiyan mezalimine maruz kalmışlar ve ancak Müslüman hâkimiyetinde gelişme olanağı bulmuşlardır. Bunun en ihtisamlı örneği de Müslüman İspanya'dır. Bu durum, başta Geiger olmak üzere Alman-Yahudi yazarlarını, aynı şeyin 19. yüzyıl Avrupa Yahudileri için de mümkün olup olmadığını sorgulamaya sevk etmiştir. Aslında Alman-Yahudi yazarlar, eğer Yahudilere İslâm hâkimiyeti altında olduğu gibi adil bir şekilde muamele edilirse, onların da Avrupa toplumunun faydalı birer mensubu olabileceklerini göstermeye çalışmışlardır. Geiger ve çağdaşı reformistler Yahudiliği, bir model olarak aldıkları İslâm'a dönüştürmeye çalışmışlardır. İslâm'ın kökenlerini araştırmak aslında Yahudiliğin özünü arama projesinin

⁷⁴ Abraham Geiger, *Judaism and Its History* (New York: The Bloch Publishing Co., 1865), 355.

⁷⁵ Geiger, *Judaism and Its History*, 356..

⁷⁶ Susannah Heschel, "How the Jews Invented Jesus and Muhammad: Christianity and Islam in the work of Abraham Geiger", *Ethical Monotheism, Past and Present: Essays in Honor of Wendell S. Dietrich* (Providence: Brown Judaic Studies, 2001), 51.

⁷⁷ Jacob Lassner, "Abraham Geiger: A Nineteenth-Century Jewish Reformer on the Origins of Islam", *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis* içinde, ed. Martin Kramer (Tel Aviv: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999), 105.

⁷⁸ Geiger, *Judaism and Its History*, 352. Çeviri bana ait.

⁷⁹ Geiger, *Judaism and Its History*, 378.

bir parçasıydı. Kramer'in ifadesiyle Yahudilerin mesajı gayet basitti: "İslâm'ı meydana getiren ve medeniyetin zirvesine taşıyan Yahudilik, modern dönemde Avrupa için de aynı şeyi yapabiliyordu."⁸⁰

Böyle bir tarihsel bağlam içerisinde yukarıda bahsi geçen tezinde Yahudi köken iddiasını ortaya atan ve temellendirmeye çalışan Geiger, çalışmasını iki ana bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Hz. Muhammed'in Yahudilikten ödünç almayı isteyip istemediğinden, alıp alamadığından ve bu yaptığının amacına ne tür bir fayda sağladığından genel hatlarıyla bahsetmektedir. İkinci ana bölümde Hz. Muhammed'in Yahudilikten ödünç aldığını iddia ettiği şeylerin detaylarına girerek, temel inanç kavramları ve ibadetlerden Kur'ân kıssalarına kadar uzun bir "iktibas edilenler" (*borrowings*) listesi vermektedir. Kitabın sonundaki ekte ise Kur'ân'da Yahudiliğe karşı kullanılan düşmanca ifadelerle değinmekte ve bunları da kitabın kurgusu bağlamında açıklamaktadır.

Geiger, İslâm'daki Yahudilik unsurlarının Kur'ân'da bolca bulunduğunu ve bunları görmek için yalnızca Kur'ân'a bakmanın yeterli olacağını ifade eder. Ona göre Kur'ân'dan sonraki İslâmî kaynaklar taraflı oldukları için de yalnızca Kur'ân esas alınmalıdır. Kur'ân da Hz. Muhammed'in hayatı üzerinden okunmalıdır. Zira onun hayatı detaylı olarak incelendiği vakit, Yahudilerden neyi nasıl aldığı ortaya çıkmış olacaktır.⁸¹ Sadece Kur'ân üzerinden detaylı bir Hz. Muhammed biyografisini nasıl sunacağı ise ayrı bir muammadır.

Geiger kitabın birinci ana bölümüne kitap boyunca cevabını arayacağı birbiriyle bağlantılı üç temel soruyla başlar. Söz konusu sorular şunlardır: 1. Hz. Muhammed Yahudilikten ödünç alırken gerçekten ne elde etmeyi hedefliyordu? 2. Hz. Muhammed'in Yahudilikten ödünç alabilmesi için vasıtalar mevcut muydu? Mevcut ise bu nasıl mümkün olmuştur? 3. Ödünç alması planıyla uygunluk arz ediyor muydu?⁸² Bu sorular yalnızca Geiger'ın çalışmasının iskeletini oluşturmakla kalmamış, ayrıca ondan sonra ve günümüzde hâlâ varlığını sürdüren devasa bir literatür meydana getirmiştir.

Birinci sorunun cevabı Geiger'a göre basittir. Nitekim ona göre Hz. Muhammed, Yahudilerin Arabistan'da sahip oldukları güçten ve bilginliklerinden etkilendiği için başlarda onlara sempati duymuştu. Zenginlik, ilim, şeriat, güç vb. birçok medeniyet unsuru bakımından Arap kabilelerinden çok üstün bir konumda bulunan Yahudiler haliyle Hz. Muhammed'in dikkatini çekmiş ve içinde onlardan istifade etme isteği uyandırmıştı.⁸³ İlâhî vahiyle

⁸⁰ Kramer, *The Jewish Discovery of Islam*, 4; 19. Yüzyıl Alman-Yahudi oryantalistlerin İslâm hakkındaki düşünceleri ve yaşadıkları şartlar hakkında geniş bilgi için bkz. Susannah Heschel, "Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslâm'ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2020), 321-345; ayrıca bkz. John Tolan, "19. Yüzyıl Aşkenaz Yahudilerinin Monoteist Reformu İçin Bir Örnek Olarak Hz. Muhammed", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Oksident* 2/1 (2020), 94-122; Susannah Heschel, "Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslâm Araştırmalarına Katılımı", çev. Necmettin Salih Ekiz-Burak Pekcan, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 6 (2020), 55-88.

⁸¹ Geiger, *Judaism and Islam*, vii-viii.

⁸² Geiger, *Judaism and Islam*, 3.

⁸³ Geiger, *Judaism and Islam*, 4.

desteklendiğini iddia eden Hz. Muhammed, aynı konum ve iddiaya sahip Yahudilere cahil görünmemek için onların bilgilerinden faydalanmak istemişti. Dolayısıyla ilk yapması gereken şey Yahudilerin inanç sistemini öğrenmektir. Çünkü o, Yahudilerin kemâle ermiş bir inanç sistemine sahip olduklarının farkındaydı ve kendi ilâhî arka planını insanlara gösterebilmesi için bundan güzel araç bulamazdı.⁸⁴ Şayet Yahudileri kendi safına çekebilirse gücüne güç katabilirdi. Geiger'ın iddiasına göre Hz. Muhammed bunun için Yahudileri razı etmek amacıyla birçok şey yapmıştır. Yahudilerden övgüyle bahseden ayetler ve kıble değişikliği gibi durumlar bunun en bariz örnekleridir.⁸⁵ Ancak Geiger, Medine'ye hicretten sonra güçlenen Hz. Muhammed'in Yahudilere sırt çevirdiğini ve düşmanca bir tavır takındığını öne sürecektir.

“Muhammed Yahudilikten ödünç alabildi mi? Alabildiyse şayet, böyle bir ödünç alma onun için nasıl mümkün oldu?” şeklinde kurduğu ikinci soruya cevap arayan Geiger, ödünç almanın kitâbî değil, şifâhî gerçekleştiğini düşünmektedir. Hz. Muhammed'in doğrudan Yahudi kutsal metinlerinden alması mümkün değildir, çünkü onun Kur'ân'da Yahudilik ve peygamberler tarihiyle alakalı yaptığı -peygamberlerin silsilesini ve isimlerini yanlış vermek gibi- hatalar onun bu bilgileri kutsal kitaplardan almadığının en büyük delilidir. Şayet öyle olsaydı bu tür hatalar yapmazdı. Yaptığı hatalar ise Arapların ve Hicaz Yahudilerinin yetersiz bilgilerinden ve Hz. Muhammed'in gerek yanlış anlaması gerekse kasıtlı çarpıtmalarından kaynaklanmaktadır.⁸⁶

Üçüncü soru olan “Yahudilikten ödünç alması Muhammed'in planına uygun muydu?” sorusunun cevabı ise Geiger'a göre kesinlikle “evet”tir. Zira ona göre, eski dinlerin sonradan yapılmış tahriflerden arındırılmış asılları üzerine bir din inşâ etme niyetinde olan Hz. Muhammed, yeni bir din getirmediğini iddia ederek hem kendisine peygamberlik silsilesinde bir yer açmış hem de kitabını ilâhî olarak vahyedilmiş kitaplar zümresine dâhil etmiştir.⁸⁷

Kitabın yaklaşık üçte ikilik kısmını oluşturan ikinci bölümde Geiger ilk olarak Yahudilikten alınan düşünce, kavram ve öğretileri; sonra ise peygamberler tarihi bağlamında Kur'ân kıssalarını ele almaktadır. Ona göre bir şeyin Yahudi kökenli olduğunu kanıtlayabilmenin iki yolu vardır. Önce bu şeyin Yahudilikte mevcut olduğu gösterilmelidir. Sonra ise bunun gerçekten Yahudilikten ödünç alınmış olduğu ispatlanmalıdır. Diğer bir ifadeyle bu şeyin Arap ya da Hıristiyan geleneğinden değil, sadece Yahudilikten geldiğinin gösterilmesi gerekir. Geiger bu noktadaki iddialarını ağırlıklı olarak iki kutsal metin arasındaki benzerliklere ve filolojik tahlillere dayandırmaktadır. “Yahudilikten ödünç alınan kavramlar” başlığı altında Geiger on dört kavramı mevzu bahis yapmaktadır. Bunlar *Tâbût*, *Tevrât*, *Cennât-i Adn*, *Cebennem*, *Abbâr*, *Derase*, *Rabbânî*, *Sebt*, *Sekâne*, *Tâğût*, *Furkân*, *Mâ'ûn*, *Mesânî*, *Melekât* kavramlarıdır. Söz gelimi ilk olarak *Tâbût* kavramını ele alan Geiger bu kelimenin fonetik

⁸⁴ Geiger, *Judaism and Islam*, 5.

⁸⁵ Geiger, *Judaism and Islam*, 14.

⁸⁶ Geiger, *Judaism and Islam*, 18-21.

⁸⁷ Geiger, *Judaism and Islam*, 22.

açından Arapça olamayacağını öne sürer. Çünkü ona göre Arapça'da 'ûl şeklinde biten hiçbir kelime yoktur. Bu İbrânîceye ait bir özelliktir. Bu da bu kelimenin İbrânîce kökenli olduğunun göstergesidir.⁸⁸

O aynı şekilde benzerlikler üzerinden yola çıkarak sadece Yahudilikte bulunması habibiyle tevhid inancı, yerlerin ve göklerin yaratılışı, yedi kat semâ, ölümden sonra hesap, cennet ve cehennem, ebedî ahiret hayatı ve vahiy gibi inançların da Yahudilikten alındığını iddia etmiştir.⁸⁹ İbadetler konusunda Yahudiliğin oldukça zengin olduğunu ifade eden Geiger'a göre Hz. Muhammed İslâm'daki ibadetlerin de çoğunu Yahudilikten almıştır. Örneğin namazla alakalı savaş esnasında namazın kısaltılması izni, sarhoş ve cünüp bir şekilde namaz kılmanın yasaklanması, su bulunamazsa teyemmüm yapılması, namazda sesin çok fazla yükseltilmemesi, huşu ve saygı içinde olunması gibi hükümler hep Yahudilikten alınmıştır.⁹⁰

Geiger'ın kitabında en çok odaklandığı mesele, iki kutsal kitap arasında en fazla benzerliğin bulunduğu peygamber kıssalarıdır. Kronolojik olarak Hz. Âdem'den Hz. Süleyman'a kadar İsrailoğulları peygamberlerini mukayeseli bir okumaya tabi tutmuş ve tespit ettiği benzerlikler üzerinden Hz. Muhammed'in bu kıssaları da Yahudilikten aldığını iddia etmiştir.⁹¹ Kronolojik okuma yapmasındaki amaç ise Hz. Muhammed'in bu kıssaları Kur'ân'a alırken yaptığı tarihsel hataları tespit etmektir. Söz gelimi Kitab-ı Mukaddes'te adı *Eber* olarak geçen peygamberin Kur'ân'da *Hûd* olarak geçmesi; *Âd* kavmi Hz. Nuh'un soyundan geldiği halde Hz. Muhammed tarafından bir Arap kabilesinin vasıflarıyla anlatılması;⁹² Hâmân'ın Firavun'un danışmanı olarak anlatılması; bebek Mûsâ'yı Firavun'un kızı değil de karısının bulması; Hz. Mûsâ'nın Kıptî'yi durduk yere öldürmesi; Hz. Şuayb'ın yedi değil iki kızının olması gibi hususlar ona göre bunun örnekleridir.⁹³

Geiger *Judaism and Islam*'dan yaklaşık otuz yıl sonra yazdığı *Judaism and Its History* adlı kitabında da İslâm'a kısa bir bölüm ayırmıştır. O burada, iddiasını sürdürerek, İslâm'da ne kadar iyi unsur ve sağlam düşünce varsa hepsinin Abdullah b. Selâm gibi mühtedi Yahudiler vasıtasıyla Yahudilikten alındığını iddia etmiştir.⁹⁴ İslâm'ın öğretileri özgün değil, zamanın şartlarına göre yeniden ifade edilmiş hakikatlerdir.⁹⁵ Bütün bunlara dayanarak o, İslâm'ın - her ne kadar Hıristiyanlık gibi doğrudan Yahudiliğin içinde yetişmemiş olsa da- onun "hi-mayesinde" doğup büyüdüğünü ancak sonradan nankörlük ederek hâmisine ihanet ettiğini ileri sürmüştür.⁹⁶ Geiger'ın bu kitabındaki İslâm'a karşı tutumunda *Judaism and Islam*'dakinin aksine- bir sertlik fark edilmektedir. Nitekim o İslâm'ın ideal bir ahlakî düzen vaz etmediğini ve ahlakın İslâm'da hiçbir kutsal dayanağı olmadığını öne sürmüştür. Daha

⁸⁸ Geiger, *Judaism and Islam*, 31-32.

⁸⁹ Geiger, *Judaism and Islam*, 45-50.

⁹⁰ Geiger, *Judaism and Islam*, 67-68.

⁹¹ Geiger, *Judaism and Islam*, 72-155.

⁹² Geiger, *Judaism and Islam*, 88, 92.

⁹³ Geiger, *Judaism and Islam*, 120-142.

⁹⁴ Geiger, *Judaism and Its History*, 170.

⁹⁵ Geiger, *Judaism and Its History*, 249.

⁹⁶ Bu konuyla alakalı Geiger Kur'ân'daki Yahudilikle alakalı düşmanca ifadelere dayanmaktadır ve *Judaism and Islam* kitabının sonundaki ekte bu konuyu ele almaktadır. Bk. Geiger, *Judaism and Islam*, 157-161.

da ileri giderek İslâm'ın insana hak ettiği değer ve yüceliği vermediğini dile getirmiştir. Yine ona göre İslâm, Yahudilikle putperestlik arasında sıkışıp kalmış bir dindir. Yahudiliğin tevhid inancına dayalı temel öğretilerini almış ancak putperestlikten de tamamen vazgeçememiştir.⁹⁷ Putperest âdetleri, ilk doğduğu andan itibaren İslâm'da vardır ve ne kadar zaman geçse de yok olmamışlardır. Zaten sırf bu yönleri yüzünden hitap ettiği medeniyetsiz insanların damak zevkine uygun düşmüştür. Arabistan halkı son derece saf olduğu için kandırılmaları çok kolaydı. Bu nedenle Geiger'a göre Hz. Muhammed başarıları nedeniyle kahraman olarak adlandırılmaz. Zira ona göre Hz. Muhammed, mevcut şartlar altında kolayca başarılı olmuştur.⁹⁸ Geiger bu noktada İslâm ve Peygamberi hakkındaki iftira ve çirkin söylemleriyle meşhur oryantalist Sprenger'in hakaret dolu bir pasajını alıntı yapmayı da ihmal etmez.⁹⁹ Geiger'ın tutumundaki bu değişiklikte, yaşamının sonlarına doğru şiddetlenen Hıristiyanlıkla mücadelesinin etkili olduğu söylenebilir.

Geiger her ne kadar doğrudan Orta Çağ Yahudi âlimlerine referansta bulunmasa da çocukluğunda sıkı bir geleneksel Yahudilik eğitimi aldığı ve yetişkinliğinde Orta Çağ Yahudi literatürü üzerine önemli çalışmalar yaptığı için Yahudilik tarihinde büyük öneme sahip bu isimlerden haberdar olmaması mümkün gözükmemektedir. Orta Çağ Yahudi âlimlerinin temel vurgusu her ne kadar Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ve Tevrat'ın tahریف edilmediği ya da nesh olunmadığını ispat etmek olsa da bir taraftan da Kur'an'ın Tevrat'tan intihal olduğunu, Hz. Muhammed'in dinî mesajlarını Abdullah b. Selâm gibi mühtedi Yahudiler vasıtasıyla Yahudilerden aldığını, diğer bir ifadeyle onun Yahudi akıl hocalarının olduğunu, namaz ve oruç gibi ibadetlerin de Yahudilikten alındığını ve İslâm'ın bir türlü putperest inanç ve uygulamalardan kurtulamadığını iddia etmiş ve yer yer Kur'an'dan alıntılar yapmayı da ihmal etmemişlerdir.

Geiger'ın köken iddialarını temellendirdiği kitabı *Judaism and Islam*'a bakıldığında da aynı kurgu görülmektedir. Tek farkı onun bu iddiaları detaylandırarak yöntemsel bir çerçeve içerisinde detaylı olarak sunmasıdır. Nitekim o da her şeyden önce Hz. Muhammed'in İslâm geleneğinde kabul edildiği gibi bir peygamber olmadığı ve Kur'an'ı bizzat onun yazdığı ön kabulünden yola çıkmış ve bunu nasıl yaptığını araştırmıştır. O da selefleri gibi Yahudi mühtedilere vurgu yapmış, başlıca inanç ve ibadetlerin Yahudilikten alındığını iddia etmiştir.

3. Abraham Geiger'in Sonraki Çalışmalara Etkisi

Geiger'ın yöntemini takip etmek suretiyle hem Hıristiyan hem de Yahudi yazarlar arasında, özellikle Kur'an üzerinden İslâm'ı araştırmak, sürekli bir gayret haline gelmiştir.¹⁰⁰ Geiger'dan sonra oluşan köken literatürünü tanımlamak için bazı araştırmacılar, oryantalist-

⁹⁷ Geiger, *Judaism and Its History*, 321.

⁹⁸ Geiger, *Judaism and Its History*, 252-254.

⁹⁹ Mezkûr pasaj şu şekildedir: "Ateşli bir coşkunun yanında alçakça bir kurnazlık, yüce bir gayeye kendini mutlak adayışın yanında katı bir bencillik, düşkünlük ve hainlik; işte bunlar Muhammed'in karakterindeki çelişkilerden birkaçıdır." Sprenger'dan nakleden Geiger, *Judaism and Its History*, 254.

¹⁰⁰ Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler* (Ankara, Akılçelen Kitaplar, 2018), 119.

lerin âdeta “Kur’ân’da Kitab-ı Mukaddes malzemesi avına çıktıklarını”¹⁰¹ ve Geiger’dan sonra âdeta bir “etki paradigması” meydana geldiği tespitinde bulunmuştur.¹⁰²

Genel olarak çalışmalar incelendiğinde Geiger’ın etkisi açıkça görülmektedir. Her ne kadar ifade tonları yazardan yazara farklılık gösterse de temelde yöntem ve iddia değişmemektedir.¹⁰³ Aşağıda eserlerinden bahsedilecek olan yazarlar da Geiger’dan aldıkları özgüvenle ve benzer filolojik yöntemleri kullanarak Kur’ân’daki yabancı kelimelerle işe başlamakta ve bunların İbrânîce kökenli olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Sonrasında kıssalara geçerek Kur’ân ayetleri ile Tevrat ayetlerini karşılaştırarak bunların Tevrat’tan alınmış olduklarını öne sürmektedirler. Böylece, çalışmalarının temel amacı da olduğu üzere, İslâm’ın özgün bir din olmadığını, bilakis Hz. Muhammed’in Yahudilikten iktibaslar yaparak taklit ürünü bir din meydana getirdiğini gösterme çabası içinde olmuşlardır. Bunu yaparken de genelde kullandıkları kavramlar *borrowing* (ödünç alma/iktibas), *influence* (etki), *origins of Islam* (İslâm’ın kökenleri), *Muhammedanism* (Muhammedîlik) gibi kavramlardır.¹⁰⁴ İddiaların detaylarına girmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için isim ve eser bilgisi üzerinden söz konusu literatür sunulmakla yetinilecektir.

Bu bağlamda Isaac Gastfreund (ö. 1880),¹⁰⁵ Gustav Weil (ö. 1889),¹⁰⁶ Heinrich Graetz (ö. 1891),¹⁰⁷ Ignaz Goldizher (ö. 1921),¹⁰⁸ Hartwig Hirschfeld (ö. 1934),¹⁰⁹ W. Clair Tisdall (ö. 1928),¹¹⁰ Theodor Nöldeke (ö. 1930),¹¹¹ Joseph Horovitz (ö. 1931),¹¹² C. Snouck Hurgronje (ö. 1936),¹¹³ Arent Jan Wensinck (ö. 1939),¹¹⁴ Eugen Mittwoch (ö. 1942),¹¹⁵ Charles Cutler Torrey (ö. 1956),¹¹⁶ Julian Obermann (ö. 1956),¹¹⁷ Israel Schapiro (ö. 1957),¹¹⁸ Arthur Jeffery (ö. 1959),¹¹⁹ Alfred Guillaume (ö. 1965),¹²⁰ Sholomo Dov Goitein (ö. 1985),¹²¹ Abra-

¹⁰¹ Walid Saleh, “In Search of Comprehensible Qur’an: A Survey of Some Recent Scholarly Works”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies* 5 (2003): 155.

¹⁰² Michael Pregill, “Some Reflections on Borrowing, Influence, and the Entwinning of Jewish and Islamic Traditions; or, What an Image of a Calf Might Do”, *Islamic Studies Today*, ed., Majid Daneshgar-Walid Saleh (Leiden: Brill, 2017): 181.

¹⁰³ Pregill, “Some Reflections”, 168.

¹⁰⁴ Özcan Hıdır, *Yabudî Kültürü ve Hadisler*, 4. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 419.

¹⁰⁵ Isaac Gastfreund, *Mohammed nach Talmud und Midrasch* (Berlin: Hansebooks, 2019).

¹⁰⁶ Gustav Weil, *The Bible, the Koran, and the Talmud or Biblical Legends of the Mussulmans*, (London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1846).

¹⁰⁷ Heinrich Graetz, *History of the Jews*, İng. trc. Bella Löwy (London: Myers, 1904).

¹⁰⁸ I. Goldziher, “Muhammad and Islam”, *Muhammad and Islam* (New Haven: Yale University Press, 1917).

¹⁰⁹ Hartwig Hirschfeld, *Judische Elemente im Koran ve New Researches into the Composition and the Exegesis of the Qur’an* (London: Royal Asiatic Society, 1902).

¹¹⁰ Clair Tisdall, *The Sources of Islam* (Edinburg: Edinburg University Press, 1905).

¹¹¹ Theodor Nöldeke, *The History of the Qur’an* (Brill, 2013).

¹¹² Josef Horovitz, “Jewish Proper Names and Derivatives in the Koran”, *Hebrew Union College Annual* 2 (1925).

¹¹³ C. Snouck Hurgronje, *Mohammedanism* (New York: G. P. Putnam’s Son, 1916).

¹¹⁴ Arent Jan Wensinck, *Mohammeden de Joden the Medina* (E.J. Brill, 1908).

¹¹⁵ Eugen Mittwoch, *Zur Entstehungsgeschichte des Islamischen Gebets und Kultus* (Berlin: Verl. D. Königl, 1913).

¹¹⁶ Charles Torrey, *The Jewish Foundation of Islam* (New York, Jewish Institute of Religion Press, 1933).

¹¹⁷ Julian Oberman, “Islamic Origins: A Study in Background and Foundation”, *The Arab Heritage*, ed., Nabih A. Faris (N.J: Princeton University Press, 1964).

¹¹⁸ Israel Schapiro, *Die Haggadischen Elemente im erzählenden Teil da Korans* (Berlin: Forgotten Books, 2018).

¹¹⁹ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an* (Baroda-Indien: Oriental Institute, 1938).

ham Katsh (ö. 1998)¹²² gibi isimler Geiger'ın yöntemini takip ederek İslâm ve Kur'an'ın Yahudi köken iddiasını öne sürenler arasında zikredilebilir.

Son olarak, köken iddialarının tarihî seyrinde bütünlüğü yakalama adına, son yüzyılda yaşanan değişime dikkat çekmek gerekmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan çalışmalarda doğrudan köken iddiasından ziyade, muhtemel etki teorileri dile getirilmiş ve Hıristiyan kökeni de göz önünde bulundurulmaya başlamıştır.¹²³ Bu dönemde köken tartışmalarının daha rafine bir şekilde dile getirildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda yer yer köken iddialarındaki benzer argümanlar, söylemler ve teoriler dillendirilse de genelde kesin konuşmaktan kaçınılır, Kur'an'ın belli konuları üzerinde bazı lokal etkiler kabul edilir, meselenin tartışmalı olduğuna dikkat çekilir ve İslâm ile Yahudilik veya Hıristiyanlığın ilk dönemlerdeki ilişkisine dair elde yeterince kayıt olmadığından bahsedilir. Yine “etki” “konteks-bağlam” temeli ihmal edilmeksizin anlama temelli, “tümdengelim” anlayışıyla genel varsayımlarla tahmine dayalı teori üretmekten ziyade özgül-somut konulardan hareketle “tümevarım” türü yaklaşımlar yumuşak bir dille öne çıkar ve Kur'an daha genel bir bağlama oturtulmaya çalışılır.¹²⁴ Diğer bir ifadeyle, “İslâm'ın kökeni” söz konusu olduğunda klasik oryantalistler doğrudan Yahudilik ve Hıristiyanlığa yönelirken, son dönem oryantalistleri - bu iki dini de kapsayacak şekilde- çok daha geniş bir dil (İbrânîce, Süryânîce, Ârâmîce, Akkadça vb.) ve din çerçevesi oluşturarak hem Arabistan hem de Mezopotamya'da İslâm'ın kökenini tespit etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum aslında, her ne kadar oryantalistik paradigmada aşikâr bir değişim söz konusu olsa da Geiger'ın başlattığı akımın, farklı tonlarda olsa da hâlâ ilgi çektiğini göstermektedir.

Bu dönüşümde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudi akademisyenlerin otoritelerini yitirmeleri; son dönemde her anlamdaki (filolojik, tarihî, kitap neşirleri vb.) akademik gelişmelerin İslâm'ın kökeni hakkında konuşmanın çok daha karmaşık bir mesele olduğunu, dolayısıyla kesin yargılardan kaçınmak gerektiğini göstermiş olması; Batı akademisi içindeki Müslüman araştırmacılar ve insafılı oryantalistlerin yaptıkları çalışmalar ve II. Vatikan Konsili (1962-1965) sonrasında gündeme alınan dinlerarası diyalog ve dinî çoğulculuk fikirlerinin önemli olduğu ifade edilebilir.

¹²⁰ A. Guillaume, *Islam* (NY: Penguin Books, 1954).

¹²¹ S. D. Goitein, *Jews and Arabs*; “Muhammad's Inspiration by Judaism,” *Journal of Jewish Studies* (1958); S. D. Goitein, *Muhammad's Islam: How a New Religion Developed in the Shadow of Judaism* Jerusalem: The Hebrew University, 1979 [İbrânîce]; Yazarın ayrıca “Muhammed'in En Önemli Hocaları Kimlerdi?” başlıklı İbrânîce yazdığı bir makalesi daha bulunmaktadır (*Tarbiğ*, 23, 1952).

¹²² Abraham Katsh, *Judaism and Islam* (New York: Sepher Hermen Press, 2009).

¹²³ Pregill, “Some Reflections”, 169.

¹²⁴ Ersin Kabakçı, *Çağdaş Batı Literatüründe Kur'an Metnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları*, Ankara: Fecr Yayınları, 2020, 41-42; Örnek bir çalışma için Bk. G. S. Reynolds, *New Perspectives on the Qur'an*, London-NY: Routledge, 2011; Angelik Neuwirth, *Scripture, Poetry and the Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, (New York: Oxford University Press, 2014); Angelika Neuwirth, “Locating the Qur'an in the Epistemic Space of Late Antiquity”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/2 (2013): 189-203.

Sonuç

Araştırmamızın sonucunda İslâm ve Kur'ân'ın Yahudi kökenli olduğu tartışmalarının modern dönemde başlatıcı her ne kadar Abraham Geiger olarak kabul edilse de söz konusu iddianın kökeninin Orta Çağ Yahudi literatürüne ve hatta nüzûl dönemine kadar gittiği ortaya çıkmış olmaktadır. Geiger'ı ön plana çıkaran nokta onun bu iddiayı ilk kez müstakil bir eserde kapsamlı ve akademik olarak ele almasıdır. Çalışması son derece etkili olmuş ve kendisinden sonra devasa bir köken literatürü meydana gelmiştir.

Geiger'ın İslâm ve Kur'ân algısının şekillenmesinde yaşadığı dönem ve ortamın hayati önemi olmuştur. Tüm hayatını Yahudi reformuna adanmış Geiger'ın İslâm ve Kur'ân algısını reformist kimliğinden ayrı olarak ele almak mümkün değildir. Bu bağlamda o ve onunla aynı görüşte olan 19. yüzyılın diğer reformist Alman-Yahudi oryantalistleri Yahudiliği her açıdan yeniden keşfederek modern dünyaya uygun bir din haline getirmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken kullandıkları en güçlü argümanlardan birisi de İslâm'ın Yahudi kökenli olduğu iddiasıdır. Zira İslâm gibi asırlar boyunca hoşgörü ilkesini benimsemiş, bilim ve felsefeyi her zaman desteklemiş ve tüm dünyaya muhteşem bir medeniyet mirası bırakmış bir dinin Yahudilikten türediği ispat edilirse Yahudiliğin asıl değeri ortaya çıkmış olacaktır. Geiger, İslâm ve Kur'ân'la alakalı çalışmasını böyle bir ortamda kaleme almış ve Kur'ân ayetlerini Yahudi kaynaklarıyla mukayese ederek, Hz. Muhammed'in Kur'ân'ı Yahudilikten aldığı iddia etmiştir.

Oryantalistlerin genelinde görülen bu tavır çağdaş oryantalistler tarafından belli ölçüde aşılmiş gibi görünmektedir. İslâm hakkında yapılan yeni çalışmaların ve her geçen gün ortaya çıkarılan yeni İslâmî kaynakların yanı sıra birtakım teo-politik saikler de bu noktada önemli olmuştur. Bununla birlikte, her ne kadar ifade tarzı ve kullanılan yöntemler değişiklik arz etse de pek çok temel ön kabul ve iddia aynı kalmakta ve çalışmalar bu minvalde sürdürülmektedir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Necmettin Salih EKİZ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder. / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Adang, Camilla. "A Jewish Reply to Ibn Hazm: Solomon b. Adret's Polemic Against Islam", *Judíos y musulmanes en al-Andalus y el Magreb. Contactos intelectuales*, ed., Maribel Fierro, Madrid: Casa de Velázquez, 2002.
- Ahroni, Reuben. "From Bustân al-uqûl to Qisat al-batûl: Some Aspects of Jewish-Muslim Religious Polemics in Yemen". *Hebrew Union College Annual*, 52 (1981): 311-360.
- Alfonsi, Petrus. *Dialogue Against the Jews*. İng. trc. Irwen Resnick, Washington: Catholic University Press, 2006.
- Arslantaş, Nuh. "İslâm ve Yahudi Tarihi Kaynakları Bağlamında Orta Çağ Yahudilerinde Hz. Muhammed Algısı", *Siret Sempozyumu II*, Bilecik, 2012.
- Arslantaş, Nuh. *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Bousek, Daniel. "Polemics in the Age of Religious Persecutions. Maimonides' Attitude Towards Islam". *Asian and African Studies*, 20, (2011): 46-85.
- Daniel, Norman. *Islam and the West: The Making of an Image*. Oxford: One World Publications, 1993.
- Fenton, Paul B. "The Banished Brother; Islam in Jewish Thought and Faith". *Jewish Theology and World Religions*, ed., Alon Goshen-Gottstein ve Eugene Korn, Oxford: Littman, 2012, 235-261.
- Geiger, Abraham. *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen? Eine von der Königl. Preussischen Rheinuniversitat gekrönte Preisschrift*. Bonn, 1833; 2. Baskı, Leipzig, 1902.
- Geiger, Abraham. *Judaism and Its History*. New York: The Bloch Publishing Co., 1865.
- Geiger, Abraham. *Judaism and Islam*. Bangalore: M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898.
- Geiger, Ludwig. *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk*. Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1910.
- Gürkan, Salime Leyla. "Abraham Geiger". *DİA* Ek-1, 471-4.
- Hava, Lazarus-Yafeh. *Intervined Worlds Medieval Islam and Bible Criticism*. New Jersey: Princeton University Press, 1992.
- Heschel, Susannah. *Abraham Geiger and The Jewish Jesus*. Chicago&London: Chicago University Press, 1998.
- Heschel, Susannah. "How the Jews Invented Jesus and Muhammad: Christianity and Islam in the work of Abraham Geiger". *Ethical Monotheism, Past and Present: Essays in Honor of Wendell S. Dietrich*, Providence: Brown Judaic Studies, 2001.
- Heschel, Susannah. "Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslam'ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2020): 321-345.

- Heschel, Susannah. "Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslam Araştırmalarına Katılımı", çev. Necmettin Salih Ekiz-Burak Pekcan, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 6 (2020): 55-88.
- Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Jacobs, Martin. "Interreligious Polemics in Medieval Spain: Biblical Interpretation between Ibn Hazm, Shlomoh ibn Adret, and Shim'on ben Semah Duran". *Gershom Scholem (1897-1982): Memoriam*, ed., Joseph Dan, Jerusalem: Hebrew University, 2007.
- Jacobs, Martin. "An ex-Sabbatean Remorse? Sambari's Polemic Against Islam". *The Jewish Quarterly Review* 97/3 (2007): 347-378.
- Kabakcı, Ersin. *Çağdaş Batı Literatüründe Kur'an Metnine Yaklaşımlar: Metin Bütünlüğü Arayışları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Lassner, Jacob. "Abraham Geiger: A Nineteenth-Century Jewish Reformer on the Origins of Islam". *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis* içinde, ed. Martin Kramer, Tel Aviv: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999.
- Lewis, Bernard. *İslâm Dünyasında Yahudiler*. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.
- Mağribî, Samuel. *İfhamu'l-Yehûd: Silencing the Jews*, ed. Moshe Perlmann, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 32, 1964.
- Meral, Yasin. "Orta Çağ Bilginlerinin İslâm Eleştirisi: Yakup el-Kirkisani Örneği". *Diñi Araştırmalar*, 17/45 (2014): 93-114.
- Meral, Yasin. *Yahudi Geleneğinde Kur'an ve İbranice Kur'an Çevirileri*. İstanbul: Divan Kitap, 2016.
- Meral, Yasin. "Yahudi Âlim İbn Kemmûne'nin Kur'an'ın İ'cazıyla İlgili Değerlendirmeleri". *Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan Serisi I*, Ankara, 2016, 373-386.
- Meral, Yasin. *Yahudi Düşüncesinde İslâm Algısı; İbn Meymûn (Maimmonides Örneği)*. Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Myers, David N. "The Ideology of Wissenschaft des Judentums", *The History of Jewish Philosophy*. ed., Daniel H. Frank-Oliver Leaman, London: Routledge, 1997, 706-720.
- Khalifah, Muhammad Khalifah Hasan Ahmad. "Medieval Jewish-Muslim Contribution to the Academic Study of Religion: A Study in the Methodology of Saadia al Fayyumi and Muhammad al-Shahrastani" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Temple University, 1976.
- Kirkisânî, Yakup. *Kitâbu'l-Envâr ve'l-Merâkıb*. ed. Leon Nemoy, New York: Alexander Kohut Memorial Foundation, 1943.
- Pregill, Michael E. "Some Reflections on Borrowing, Influence, and the Entwinning of Jewish and Islamic Traditions; or, What an Image of a Calf Might Do". *Islamic Studies Today*, ed., Majid Daneshgar-Walid Saleh, Leiden: Brill, 2017.

Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-Ġayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Saleh, Walid. "In Search of Comprehensible Qur'an: A Survey of Some Recent Scholarly Works". *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies* 5 (2003): 143-162.

Tolan, John. "19. Yüzyıl Aşkenaz Yahudilerinin Monoteist Reformu İçin Bir Örnek Olarak Hz. Muhammed", çev. Necmettin Salih Ekiz, *Oksident* 2/1 (2020): 94-122.

Uraler, Ayşenur. *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hıristiyanların Yöneltilikleri Sorular*. 2. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Zemahşerî, Carullah. *el-Keşşâf*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.